

ERZURUM ÂŞIKLIK GELENEĞİNDE İŞLETİLEN “AYAK”LAR ÜZERİNE

Doç. Dr. Metin ÖZARSLAN / Hacettepe Üniversitesi

Türk âşık şiirinin çekirdeğini oluşturan “ayak”ların: (kafiye+redif) gerek serbest ve gerekse sistemli söyleyişlerde şiirin bütünlüğünü sağlamanın yanında, farklı fonksiyonlar üstlendiği de bilinmektedir:

“Türk âşık şiirinin teknikleri konusunda yapılan açıklamalar, şiirlerin muhafaza edilmeleri ve yeniden yaratılmaları konularına ışık tutmakla beraber şiir çekirdeği olarak kabul edilen unsurun veya unsurların neler olduğu açıkça ifade edilmemiştir. Bu tarz şiirlerde çekirdek, kafiye+redif diye tarif ettiğimiz ayaklardır. Âşık tarzı da bazen bir kelime ve ek, bazen kelime grubu, bazen de bütün bir mısra, şiir cümlesi şeklinde kullanılan ayaklar, kafiye ile sağlanan ahenk yanında, şiirde kompozisyon bütünlüğünü de sağlamaktadır. Yazılı edebiyat gelenekleri içinde yer alan şiirlerde yalnızca ahengi sağlayan kafiyelerden farklı olarak halk şiirindeki ayak şiir içinde farklı fonksiyonlar üstlenmiştir. Ayak, şiirde ahengi sağlamanın yanında anlam bütünlüğünün kurulmasına da yardımcı olmaktadır. Ayrıca âşıklar kendi şiirlerini ve usta-malı şiirleri ezberlerken şiirin aslı ve tamamı yerine ayağı, şiirin konusunu ve nazım türünü ezberlemekte gerektiği zaman şiirleri bu bilgilerle yeniden inşa edebilmektedirler. Sözlü gelenekte sahibi belli şiirlerde varyantlaşma bu yolla meydana gelmektedir. Bu bilgiler ışığı altında birbirlerinden habersiz iki âşık aynı ayak ve aynı konuda birbirine fevkalade yakın şiirler söyleyebilirler” (Günay 1990: 33).

Yukarıdaki görüşlerden hareketle, âşıkların birbirlerinden habersiz olarak aynı ayak ve aynı konuda birbirine çok yakın hatta benzer şiirler söyleyebilmelerinin: yanında canlı birer “kafiye kelimeler sözlüğü” olduklarını söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle, bütün usta âşıklar hangi kelimelerin birbirine ayak teşkil edeceğini ezbere bilirler. Bu bilgileri, onlara özellikle atışmalarda bazı avantajlar sağlamaktadır. Bilindiği gibi,

¹ Sözlüklerde “şiirde mısra sonunda eş sesli kelime veya aynı görevde olmasa da ses bakımından benzeşen ek kafiye, ayak” şeklinde tarif edilen “ayak”ın çeşitli tanımları için bkz. (Kaya 1991, Özbek 1998, Şenel 1997).

² Bu hususta gelenek içinde ortak ayaklarla söylenen şiirler (Çetin 1993) ve Erzurumlu âşıklarca benzer ayaklarla söylenen şiirler için bkz (Düzgün 1992: 25-28).

âşık asıllarının “tekellüm” adı verilen bölümünde (Günay 1986, 1993) yer alan “ayak açma”/“ayak verme”ye dayalı sistemli söyleyişler de âşıklığın icra töresi içindeki safhalardan biridir. Bu safhada âşıklar birbirlerine çeşitli özellikteki “ayak”lara (kafiye+redif) bağlı olarak karşılıklı atışma/deyişme yapmak suretiyle sınamaya dayalı bir hüner gösterir ve birbirleriyle yarışır. Bu bakımdan âşıklık geleneğinde kullanılan “ayak”ların yukarıda sayılan fonksiyonlarına özellikle icra töresi bağlamında hüner göstergesi olarak kullanılmalarını da ilave etmek mümkündür (Özarslan 1999). Âşıkların kullandıkları ayaklar şu şekilde sınıflandırılabilir³.

1. Düz veya Geniş Ayak: Âşık tarzı şiir geleneği içinde en çok kullanılan ve genel olarak tek ses benzerliğine dayalı (yarım kafiye) olarak kurulan bu ayaklarda “l”, “s”, “z”, “r”, “t” ve benzeri ünsüzler ile biten isimler ve fiil köklerinden oluşan kelime ve kelime grupları kullanılır. Tekellüm bölümünde ise daha ziyade güzelleme ve nazire gibi rahat söyleyişlerde bu ayaklar kullanılır.

2 Kapalı veya Dar Ayak: Bu ayak asıl amaç âşıklık geleneği içinde irticalen söyleyişlerde güç göstermeye dayalı olarak kullanılan ve ses benzerlikleri sınırlı olan kelimelerin işlenmesidir. Gelenek içinde özellikle usta âşıklar hangi ayakların dar, hangilerinin geniş olduğunu bilirler. Bu tür ayaklara başvurulması, âşıkların birbirlerine ustalık ve çabukluk göstermeleri psikolojisinden kaynaklanır. Kapalı veya dar ayaklar, daha ziyade usta âşıklar tarafından, haddini bilmeyen genç âşıklara karşı, onlara ders vermek veya âşıklıktaki ağırlıklarını ölçmek amacıyla faslın hiç beklenmedik bir yerinde açılır. Posoflu Âşık Zülalî ile Narmanlı Âşık Sümmanî arasında yapılan karşılaşmada kullanılan aşağıdaki örnek, gelenek içinde, yukarıdaki sebeplere bağlı olarak dar ayağın öteden beri kullanıldığını göstermektedir.

Zülalî Aşk meyidir diye ayran içersin
Hem de gönül koyar **ıçinnenirsın**
Bir hasım görünce durmaz kaçarsın
Aklın baştan çıkar **çınçınanırsın**

Sümmanî Bâde içer dünya benim sanarsın
Mes çizme giyinir **kalçınnanırsın**
Gâhi müflis ateşinde yanarsın
Gâhi fâkir olur **hırçınnanırsın** (Dizdaroğlu 1969: 34).

³ Burada yer verilen kimi ayak isimleri merhum Dr. Turgut Günay'ın özel notlarından alınmıştır. Ayaklar konusunda daha genel bir sınıflandırma için bkz. (Kaya 1991, 1999).

⁴ Dar ayağın farklı işlendiği örnekler için ayrıca bkz. (Kaya 1999).

Kapalı veya dar ayağın başarılı olarak işlendiği bir başka karşılaşma örneği de Yusufelili Âşık Huzurî ve Posoflu Âşık Müdamî arasında yapılmıştır.

Huzurî	Hatırıma düştü eski bir sanat Barda, berde, bîrde, borda mânâ var. İşitmeyenler der bu nasıl hikmet Târda, terde, tîrde, torda mânâ var.
Müdamî	Eski tekellümü eylediniz yâd Çârda, çerde, çirde, çorda mânâ var. Çer derttir, çir sudur, çur da sermaye Zârda, zerde, zîrde, zorda mânâ var ⁵
Huzurî	Sözlerimi bir ir edem netice Yığıldı meclise çok kadri yüce Dâr yapıdır der kapıdır dir Türkçe Dârda, derde, dirde, durda mânâ var
Müdamî	Herkes nazar kılsın bu da bir düştür Dinleyin ehîbbâ latife hoştur Sar kuştur sır gizli ser dahi baştır Sarda, serde, sırda, surda mânâ var.
Huzurî	Huzurî söz söyle iktidarınca Ehl-i kemal yoktur arşa varınca Mâr yılandır mîr bey mur da karınca Mârda, merde, mîrde, murda mânâ var
Müdamî	Müdam avn-ı hakla çekme hacalet Mürşidin üstâdın eyle ziyaret Ker merkeptir, kir pislik kür de ticaret Kârda, kerde, kirde, kürde mânâ var (Kaya 2000: 177).

Gelenekte işlendiği anlaşılan ve yukarıda sınırlı örneklerine rastlanan bu ayak, günümüz fasıllarında çok yaygın olarak kullanılmamakla beraber, Bardızlı Âşık Mevlüt İhsanî ile profesyonel olarak âşıklık yapmadığı halde, Âşık Tanrıku mahlasıyla âşıklarla deyişen Nazım İrfan Tanrıku arasındaki özel fasılda işlenmiştir. Bu deyişmede Bardızlı Âşık Mevlüt İhsanî ilk hanede söylediği ayağa Âşık Tanrıku cevap verememiştir. Bunun üzerine Bardızlı Âşık Mevlüt İhsanî ikinci haneyi de kendisi söyleyerek normal şartlarda eti yenmeyen eşeği nasıl yediğini açıklamıştır.

⁵ Bu iki dörtlük için ayrıca bkz. (Dizdaroğlu 1969: 34).

İhsanî Geçen yıl çobanlık ettim
Şişek kestim yedim hocam
İğdır' da deve yavrusu
Keşek kestim yedim hocam
Çok dolandım dağda taştta
Nece keder gözüm yaşta
Vatan için ben savaştta
Eşek kestim yedim hocam (Tanrıkulu 1997: 196).

3. Cinaslı Ayak: Cinaslı ayak, şiirde ayak olarak kullanılan kelimelerin aralarında ses benzerliği ve anlam farklılığının olması prensibine dayalıdır. Bardızlı Âşık Mevlüt İhsanî'nin aşağıda verilen deyişi cinaslı ayağın kullanıldığı serbest deyişme örneğidir.

Sular akar yara verir **yarına**
Ayrı kalan mektup yazar **yarına**
Benimkini bıraktılar **yarına**
Mektup mu şüpheli, yollar mı bozuk

Yol görünmez duman almış **ovayı**
Dertli anam eder idi **o vayı**
Yıllar geçti kuşlar yapmaz **yovayı**
Ağaç mı çiçeksiz, dallar mı bozuk

Acı tatlı biz geçirdik **son ayı**
Yetmiş dördün sene başı **son ayı**
Biz uçurduk yeşilbaşlı **sonayı**
Dağlar mı dumanlı, yolları mı bozuk

Güçlükleri yara **yara** yazdım da
Sinemde ey olmaz **yara** yazdım da
Bir cevap vermedi **yara** yazdım da
Adires mi yanlış, pullar mı bozuk

Sütünde hile var, **yüzü** tutmadı
Talihimin falı **yüzü** tutmadı
Derdi söylemeye **yüzü** tutmadı
Talih mi aksine kullar mı bozuk

Söylemedim namusumu **arımı**
İnsanoğlu gam kederden **arı mı**
Oğul için çok besledim **arımı**
Kovan mı hileli, ballar mı bozuk

Bardızlı Mevlüt İhsan benim için **gülse nem**
Gülmeden yad olur mu hiç **Gülsemem**
Gül yüzünde güller açsın **gül senem**
Dalda dallar yaşlı, güller mi bozuk (Düzgün 1997a: 92).

4. İkili Ayak: Âşık tarzı şiir geleneği içinde serbest ve sistemli deyişlerde sıkça kullanılan ikili ayak, her hanede işlenecek ayağı oluşturan mısradaki bir birbiriyle tenasüplü iki kelime veya kelime grubunun kullanılması esasına dayanır. Serbest ve sistemli deyişmelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu türde bir söyleyişi Âşık Yakup Temel’in serbest bir deyişiyle örneklemek mümkündür:

Yarla iki kelim edeyim dedim
Ağza yaklaştım **dil** yaralandı
Tutunacak bir yer arayım dedim
Ağaca yaklaştım **dal** yaralandı
Boynumu bir yana büktüm yürüdüm
Güneş görmüş karlar gibi eridim
Kendime de sadık bir dost aradım
İnsana yaklaştım **kul** yaralandı
Mecnun oldum ben çöllerde dolaştım
Bu sevda uğruna çok yollar aştım
Arı oldum çiçek çiçek dolaştım
Kovana yaklaştım **bal** yaralandı
Temel’yim gözlerimden dökerim
Gam yükünü ağır ağır çekerim
Ey sevdiğim bugün senden beterim
Sazıma yaklaştım **tel** yaralandı (Temel 1997).

5. Üçlü Ayak: Bu tip ayaklar da serbest veya sistemli deyişlerde görülmektedir. Fasılda işlenmek üzere açılan bu tür ayakta birbirine mütenasip en az üç kavram veya kelime kullanılması zorunludur. Ancak, âşıklar her ayak mısrasında yukarıda belirtilen özellikte üç kelimeyi anlam bütünlüğü içinde kullanmak zorundadırlar. Sistemli deyişmeler içinde işlenmesi oldukça zordur. Alanda âşık fasıllarında bu tipte bir ayakla sistemli bir deyişme yapılmadığı gözlemlenmekle beraber üçlü ayağın âşıklar arasında serbest deyişlerde kullanıldığı tesbit edilmiştir. Bardızlı Âşık Mevlüt İhsan’ın aşağıdaki deyişi üçlü ayak örneği olarak verilebilir:

Metin Özarslan

Ben âşığım ah çekerek ağlarım
Sıla derdi, **vatan** derdi, **yar** derdi
Dolu dövdü, sam kuruttu bağlarım
Ayva derdi, **turunç** derdi, **nar** derdi.

Derdimden ne deyim hallerim nişan
Bu aşkın elinden oldum perişan
Sevdiğim bir bahçe, ben de bahçıvan
Gonca derdi, **bahçe** derdi, **bar** derdi.

Mevlüt İhsanî'yim yara kim bağlar
Hastalar iniler, âşıklar ağlar
Kışın mahzunlanır sis tutar dağlar
Tipi derdi, **boran** derdi, **kar** derdi (Düzgün 1997a).

Âşık Yaşar Reyhanî'nin aşağıdaki deyişi de üçlü ayağın bir başka şekilde işlenmesine örnektir.

Kazandım da yedim içtim vay beni
Damağım vay **dudağım** vay **dişim** vay
Aklı noksan bir divane say beni
Ayağım vay **vücudum** vay **başım** vay

Âşikâr yürüdüm yol gizli değil
Merdâne konuşur dil gizli değil
Ben âşikâr olmam el gizli değil
Yarenim vay **ahbabım** vay **eşim** vay

Yazık olsun bu kararda kalırsam
İnsanlık hakkını vermez alırsam
Vuslatıma erişmeden ölürsem
Merteğim vay **mezarım** vay **taşım** vay

Gerçeklere atamadım elimi
Bu haksızlık nasıl büktü belimi
Ben kazandım ele verdim malımı
Hayatım vay **yaşantım** vay **yaşım** vay

Reyhani'yim taşa ilim bildirdim
Boşa hayal dağlarını deldirdim
Kırk yılımı gurbet elde doldurdum
Evladım vay **ayalım** vay **eşim** vay (Düzgün 1997b).

6. Dörtlü Ayak: Üçlü ayağın bir kelime artırılmak suretiyle oluşturulan şekli "dörtlü ayak", iki kelime artırılarak yapılan şekli "beşli ayak" olarak adlandırılmaktadır. Âşıklar arasında bilinmekle beraber bu ayağın işlenmesi

oldukça zordur.

Bu konuda Âşık Cengiz Yaranî âşıkların “isterlerse bu ayakların dörtlüsünü ve beşlisini yapabileceklerini”, ancak “irticalen işlenmesi çok zor olduğundan” günümüz âşıkları tarafından pek yapılamamakta olduğunu söylemektedir (Ay 1996). Kapalı/dar ayak için de örnek sayılabilecek bu türde bir ayak örneği 1979 yılında Erzurum’da yapılan “I. Âşıklar Şenliği”nde Âşık Yaşar Reyhanî ve Âşık Hüseyin Sümmanioğlu arasında yapılan deyişmede kullanılmıştır:

Reyhanî	Arzuladım yar eline gitmeye Balda, belde, bilde, bulda, mânâ var Şu karşı dağları aşmamız gerek Dalda, delde, dilde, dulda mânâ var
Sümmanioğlu	Sazım aldım gittim yarin eline Salma taktım nazlı yarin beline Minder serdim otağına halına Çalda, çelde, çilde, çulda mânâ var
Reyhanî	Evvel bu dünyaya bir lahze düşmüş Kimi yere kimi arza kavuşmuş Kimi henüz hamdır kimi yetişmiş Kalda, kılda, kolda, kulda mânâ var
Sümmanioğlu	Dağın yamacıdır deniz kenarı Seneler devrildi günü ayları Yar yıkasın mendilimin boyları Yalda, yelde, yılda, yolda mânâ var
Reyhanî	Kimin üfürükle döner çarkını Kimisi de arar bulur hakkını Kimi de derd eder varı yokunu Falda, felde, filde, folda mânâ var
Sümmanioğlu	Birisindenmiş çıkarmış ayana Biri hakem olur her bir noksana Biri kanat açar çıkar cihane Kölde, külde, kilde, kelde mânâ var
Reyhanî	Birisini maliyeye yatırdım Birisinyen metireyi bitirdim Birisinyen meledim yare götürdüm Malda, melde, milde, mulda mânâ var.

Başka bir dörtlü ayak örneği de Konya Âşıklar Bayramı'nda, Âşık Yaşar Reyhanî ve Âşık Mehmet Gülhanî arasında yapılan aşağıdaki deyişmede kullanılmıştır

Reyhanî Sevdiğimin hanesinde oturdum
El, ayak, tas, tabak dördü bir yerde
Getirdi önüme sofrayı koydu
Süt, şeker, bal, kaymak dördü bir yerde

Gülhanî Sevdiğimin bahçesine uğradım
Ağaç, kök, dal, yaprak dördü bir yerde
Gezdim bahçesini ben adım adım
Kil, kesek, taş, toprak, dördü bir yerde

Reyhanî Girdim bu meydana geldim at ile
Basamak basamak çıktım kat ile
Ocağımı tutuşturdum od ile
Ateş, pil, gaz, çakmak, dördü bir yerde

Gülhanî Bu meydanda gezen âşık atlıdır
Birisi birinden iki katlıdır
Anan çorbasından daha tatlıdır
Un, peynir, yağ, kaymak, dördü bir yerde

Reyhanî Âşık Reyhanî boş dünyada durdu
Dünya nice gelen insanı yordu
Herkesten fazladır âşığın derdi
Gam, keder, yas, merak, dördü bir yerde

Gülhanî Âşık Gülhanî'nin demi devranı
Dünya uzun bir yol gidenler fani
Bir gün herkes burdan çeker kervanı
Yer, kenar, yol, konak, dördü bir yerde
(Halıcı 1992: 552-553).

Anadolu âşıklık geleneği içinde özellikle Sivas yöresi âşıklarınca işlendiği bilinen beşli, altılı ve yedili ayak örneklerine⁶ Erzurumlu âşıklarda rastlanmamıştır

7. Devrimli Ayak: Bu tür bir ayak âşıklar arasında yaygın olarak kullanılmamakla beraber âşıklık geleneğine hizmet eden Dr. Turgut Günay

⁶ Bu ayak örnekleri için bkz. (Kaya 2000: 177-188).

(Firkatî), Behçet Kemal Çağlar (Âşık Ömer), Feyzi Halıcı (Fezaî) gibi şâirlerin, âşıklarla münasebetleri ile yeni Türk şiirinin ses, imaj ve yapılarını, âşık şiirine sokmaları ve âşıkları daha dolu daha yüksek ve derûnî söyleyişe zorlamalarıyla geleneğe ve gelenek temsilcilerine mühim katkıları olmuştur⁷. Firkatî mahlası ile Dr. Turgut Günay’ın notlarında yazılı olan ayak isimleri arasındaki devrimli ayak ibaresini, iki farklı ayağın şiirde birbirini tamamlayacak şekilde işlenmesi olarak tanımlamak mümkündür. Karşılıklı deyişmelerde işlenen iki ayrı ayak, hanenin ikinci ve dördüncü mısraında işlenmektedir. Bu türden bir devrimli ayak örneği “vurma boşuna” ve “vura vura git” ayakları kullanılarak Firkatî, Âşık Ümmanî Can ve Âşık Mustafa Ruhanî arasında işlenmiştir:

Firkatî	Gönül kuştur ama eti yenilmez; Sitem oklarıyla vurma boşuna , Aşk dağına kolay çıkıp inilmez; Ferhat isen küling vura vura git .
Ümmanî Can	Bunca yatmak beyhudedir, beyhude; Fikrini çalıştır, durma boşuna , Çalış ki edesin borcunu edâ; Huzuru Mevlâ’ya dura dura git .
Ruhanî	Çapraşıktır bizim köyün yolları; Garip yolcu, zordur; sorma boşuna İhmal etme tanıdığın kulları; Rastlarsan hâlini sora sora git .
Firkatî	Bilene bir billur şişedir gönül; İnceden incedir kırma boşuna , Sevgi bir bahçedir, dört bir yanı gül Dikenini bir bir kıra kıra git .
Ümmanî Can	Acılı yarana tabibânı bul; Nâdânın eliyle sarma boşuna , Kemâllanam dersen ârifânı bul; Nikabına yüzün sara sara git .

⁷ Bu cümleden olarak merhum Dr. Turgut Günay’ın Erzurum ve Kars âşıkları üzerinde bıraktığı önemli etkiler onun yöre âşıklarıyla yaptığı deyişmelerde görülmektedir. Gerek Türkoloji âlimi ve gerekse şâir oluşu hasebiyle çok zengin bir kelime kadrosuna sahip olan Dr. Turgut Günay, Firkatî mahlasıyla yöre âşıklarıyla yaptığı deyişmelerde geleneğe yeni söyleyiş biçimleri getirmeyi denemiştir. Dr. Turgut Günay’ın bu yoldaki faaliyetleriyle Erzurum ve Kars çevresinde âşıklık geleneğinin 1970 yıllarındaki canlanmasında, azımsanamayacak derecede önemli rol oynadığını yinelemek gerekir.

Ruhanî	Be hey deli gönül olma divane; Elma değil ömrü yarma boşuna , Göğüs ger, hışm ile atla meydana; Tepele düşmanı yara yara git .
Firkatî	Âşıklar Mevlâ'dan almıştır ferman; Sazı, sözü, sesi yerme boşuna , Firkatî, dizinde oldukça derman; Türkü yerenleri yere yere git .
Ümmanî Can	Hâl ehli kişiden ayağın kesme; Câhil ile hesap görme boşuna , Ümmanî nâdâna ayağın basma; Aç gözün önünü göre göre git .
Ruhanî	Âşık Ruhanî'nin istersen baçın; Çalıyı çırpıyı derme boşuna , Mor çiçeği boldur yeşil yamacın; Ey güzel nâzenin dere dere git (Günay [t.y.]).

8. Tekrarlı Ayak (Mukim Ayak): Kullanımı yaygın olmayan tekrarlı ayakta ayağı oluşturan kelime mısra boyunca tekrarlanmaktadır. Bu türde bir ayak örneği 3 Nisan 1979 tarihinde Erzurum'da Yetik Ozan [Firkatî] ile Âşık Yaşar Reyhanî arasında yapılan deyişmede kullanılmıştır.

Yetik Ozan	Yere düşse al bayrağı başı dik Tutanlar hey, tutanlar hey, tutanlar Ne mezarı tümsek ne de taşı dik Yatanlar hey, yatanlar hey, yatanlar
Reyhanî	Mızrak gibi düşmanının gözüne Batanlar hey, batanlar hey batanlar Her türküde bu toprağın sözüne Katanlar hey, katanlar hey, katanlar
Yetik Ozan	Göğsü içre tek ülküsü can gibi Damarında umutları kan gibi Karanlığın bir ucunda tan gibi Atanlar hey, atanlar hey, atanlar
Reyhanî	Yurt için and içip gönül dilinden Korkusuz geçmişler ölüm yolundan Bade alıp Azrail'in elinden Yutanlar hey, yutanlar hey, yutanlar

Yetik Ozan	Yetik'im, ad veren onlar ilime Bakmadan bu fani yerde kalıma Her adım başında bir kez ölüme Çatanlar hey, çatanlar hey, çatanlar
Reyhanî	Reyhanî olaydı göğsü nişanlı Sizler gibi cenkte, barışta şanlı Türklükçe ölümsüz tarihçe şanlı Vatanlar hey, vatanlar hey, vatanlar (Günay [t.y.]).

9. Ters Ayak: Ters ayak, şiirde kullanılan kavramlara tezat olarak karşı kavram kullanımına dayalı bir şekilde yapılmakla birlikte fazla yaygın değildir. Bu türde kullanımlar devrimli ayakta ve tekrarlı ayakta olduğu gibi modern şiirin imkânlarının âşık tarzı şiirde kullanılması ile meydana getirilmiştir. Bu tür ayaklar Firkatî ile Âşık Yaşar Reyhanî arasındaki deyişmelerde kullanılmıştır. Elimizde üç örneği bulunan bu ayağın kullanımı “dermanı bir bile değil” ayağının işlenmesiyle 18 Ekim 1971 tarihinde Erzurum’da yapılan deyişmede görülmektedir.

Firkatî	Kimin kılıcıdır sivrisi iki Zulüme uğramış yavrusu iki Şu deli gönlümün ağrısı iki Neyleyim dermanı bir bile değil
Reyhanî	Ali'nin kılıcı sivrisi iki Hasan'la Hüseyin yavrusu iki Hakikî, mecazî ağrısı iki Tabipten ihsanı bir bile değil
Firkatî	Şeytanın oyunu üç der eskiler Yiğidin düğünü üç der eskiler Herkesin öğünü üç der eskiler Soframın devranı bir bile değil
Reyhanî	Gusülün adeti üç der sofular Sofranın nöbeti üç der sofular Hayatın müddeti üç der sofular Ölüm kabristanı bir bile değil
Firkatî	Korkağın kösteği dördtür bilesin Yiğidin desteği dördtür bilesin Gönlümün isteği dördtür bilesin Güzele fermanı bir bile değil

- Reyhani Abdestin farzıyla **erkani dördtür**
Dünyanın köşesi dört **yani dördtür**
Mü'minin mezhepte **erkani dördtür**
Münkirin **imani bir bile değil**
- Firkati İslâm'ın **şartını beş** koymuş koyan
Elin **kerratını beş** koymuş koyan
Aşkın **sıratını beş** koymuş koyan
Gönlümün **gümanı bir bile değil**
- Reyhani Mübarek kandilin **ervâhı beştir**
Beş vakit namazın **mübahı beştir**
Erenler şahının **izahı beştir**
Cahillere **yani bir bile değil**
- Firkati Yaz ile baharın **ayları altı**
Her ayı bir oktur **yayları altı**
Şu deli gönlümün **vayları altı**
Neyleyim **duyanı bir bile değil**
- Reyhani Amentü billâhın **mânâsı altı**
Süphaneke kefin **hânesi altı**
Bismelenin saydım **esresi altı**
İçinde p **hani bir bile değil**
- Firkati İnsan başı süzek **deliği yedi**
Ulu gökyüzünü **bölüğü yedi**
Firkati kısmetin **oluğu yedi**
Testine **dolanı bir bile değil**
- Reyhani Şiddet-i cehennem **âlemi yedi**
Peygamber ordusu **alemi yedi**
Firkati vazoda **kalemi yedi**
Aradı **Reyhani bir bile değil** (Günay [t.y.]).

10. Döner Ayak: Döner ayak, M. Fahrettin Kırzioğlu tarafından "Arapça'daki «redif» karşılığıdır, asıl ayaktan sonra gelen eşit ve benzer sözlere denir" şeklinde tanımlanmış (1962: 218) olmasına rağmen, günümüz âşıkları arasında genel olarak şiirde kıtaların dördüncü mısraının nakarat olarak tekrar edilmesi esasına bağlı olarak yapılan ayaklara verilen isimdir. Gelenek içinde işlenmesi çok kolay olduğundan bol miktarda örnek bulunmaktadır. Âşık fasıllarında özellikle "hoşlama"larda kullanılır. Âşık Ummanî Can ile Âşık İsmail Azerî arasında Konya âşıklar bayramında yapılan muammalı atışma bu türde bir döner ayak örneğidir.

- Ummanî Can Âdem halk olundu topraktan, yerden
Anadan doğmadı, geldi dünyaya
Şeytan halk olundu ateşten nurdan
Anadan doğmadı, geldi dünyaya
- Azerî Ne hoş olur bu dünyanın havası
Biter mi dünyanın şöhreti, hası
Salih Peygamber’in yüklü devesi
Anadan doğmadı, geldi dünyaya
- Ummanî Can Âşıklar aşk ile eyliyor firak
Giden ömürlerdir bizlerden ırak
Resul’ü mi’raca götüren Burak
Anadan doğmadı, geldi dünyaya
- Azerî İnsanlar gelişir gönül alçalır
İyilik yaparsan dünyada kalır
Dört kardeşin biri daim can alır
Anadan doğmadı, geldi dünyaya
- Ummanî Can Ummanî söyledi böyle bir sözü
Silinmez alınına yazılan yazı
Şit Peygamber aldı bir huri kızı
Anadan doğmadı, geldi dünyaya (Halıcı 1992).

Âşıklık geleneği içinde, -Erzurum merkezli olarak- işlenen ayakların tesbit edildiği bu yazıda, tarihî seyri içinde ele alınan ve yukarıda gösterilen ayakların örneklerinin işletildikleri, ancak söz konusu ayakların işlenişinde homojen bir dağılımın olmadığı görülmüştür. Özellikle “geniş/açık” ve “döner” ve “dar/kapalı” ayağın işletilmesi ilk üç sırayı almaktadır. “İkili”, “üçlü” ve “dörtlü” ayaklar ise, işletim yoğunluğu bakımından bu ayaklardan sonra gelmektedir. Diğer ayaklara ait örneklerin azlığı bu ayakların çok seyrek işlendiğinin göstergesidir. Bu durum âşıkların genel olarak kendilerin zorlayacak ve sanatlarında ustalık gösterecek kalıpların dışına çıkmak istememelerinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak işlenen bu ayakların birbirlerine nisbetsizliklerinin gelenek içinde âşıkların tercihlerine bağlı olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- AY, Cengiz, 1996, “Âşık Yaranı” ile Metin Özarslan tarafından 06.09.1996 tarihinde Erzurum’da yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin M.Ö. arşivindedir.
- ÇETİN, İsmet, 1993, “Karacaoğlan ve Gevherî’nin Şiirlerinde Ortak Ayaklar”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1993**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- DİZDAROĞLU, Hikmet, 1969, *Halk şiirinde Türler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DÜZGÜN, Dilaver, 1992, "Halk şiirinde Hazırlıksız şiir Söyleme Geleneği Üzerine Bazı Tesbitler", *Milli Folklor*, C. 2, Yıl 4, S. 15, Güz: 25-28.
- DÜZGÜN, Dilaver, 1997a, *Âşık Mevlüt İhsanî, Hayatı, Sanatı ve şiirlerinden Seçmeler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 851.
- DÜZGÜN, Dilaver, 1997b, *Âşık Yaşar Reyhanî, Hayatı, Sanatı ve şiirlerinden Seçmeler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 852.
- GÜNAY, Turgut, ([t.y.]), *Firkatî ile Saz Saza Söz Söze Karşılaşmalar*, Erzurum (Basılmamış).
- GÜNAY, Umay, 1986, *Âşık Tarzı şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AKM Yayını-Sayı 16.
- GÜNAY, Umay, 1990, "Halk şiirinde «Ayak» Konusunda Düşünceler", *Milli Folklor*, C. I, Yıl 2, S. 8, Aralık: 32-34.
- GÜNAY, Umay, 1993, *Türkiye'de Âşık Tarzı şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- HALICI, Feyzi, 1992, *Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şâirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAYA, Doğan, 1991, "Türk Halk şiirinde Çok Kafiyeli Şiirler", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1991/2*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KAYA, Doğan, 1999, "Âşık şiirinde Ayakla İlgili Problemler", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 8: 335-348.
- KAYA, Doğan, 2000, *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Kitabevi.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, 1962, "Halk Edebiyatı Deyimlerimiz I", *Türk Dili*, S. C. XI, 124, Ocak: 215-218.
- ÖZARSLAN, Metin 1999, "Erzurum ve Çevresinde Âşık Geleneğinin Bugünkü Durumu", Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Bilim Dalı Doktora Tezi (Basılmamış).
- ÖZBEK, Mehmet, 1998, *Türk Halk Müziği El Kitabı I Terimler Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ŞENEL, Süleyman, 1997, "Türk Halk Müziğinde «Beste», «Makam» ve «Ayak» Terimleri Üzerine", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi [Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Sektörünü] Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TANRIKULU, Nazım İrfan, 1997, *Âşıklar Divanı*, İstanbul: Güven Matbaacılık.
- TEMEL, Yakup, 1997, "Âşık Temeli" ile Metin Özarslan tarafından 21.05.1997 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin M.Ö. arşivindedir.